

Глава III

Главното командване и уреждане на командните отношения със съюзниците

- Мъчнотиите да се разгледа въпросът обстойно
 - Опитът от Балканската война
 - Назначаване на главнокомандващ
- Липсата на едно законоположение, което да определя правата му
- Властта на главнокомандващия и търканията с правителството
 - Чуждите намеси в командването
- Невъзможност да се създаде едно независимо и авторитетно главно командване
 - Уреждане на командния въпрос с германските командни инстанции
 - Мъчнотиите и големите търкания в това отношение
 - Липсата на единство в командването на общия фронт
 - Безсилието на българското Главно командване да наложи разбиранията си по командването на войските
 - Споразумение за върховно командване

Въпросът за Главното командване е от такова важно и деликатно естество, че ние не се наемаме да го третираме тук в неговата цялост. Рискът да попаднем в погрешни заключения е тъй голям, че ние бихме нарушили обективността, която сме си наложили, ако се отдадем на преценки, вътрешната страна на които не е осветлена. Подлежи следователно на хората, които бяха главните водачи на българската армия, да излязат и кажат своята дума по този голям въпрос, както това направиха други в чужбина.

При все това, предвид целите на нашата книга, въпросът за Главното командване не може да остане, поне от неговата външна страна, незасегнат. Необходимо е да се осветлят някои страни на командването, които не бяха тъй благоприятни за успешното водене

на една война, към която в продължение на много години трябваше да се насочат усилията на целия български народ.

Според конституцията царят е върховен началник на всички военни сили в царството както в мирно, така и във военно време. На практика обаче и според предвижданията на военните наредби царят имаше право да делегира правата си по командването на армията във военно време върху друго едно лице, което облича с властта на главнокомандващ. През време на Балканската война царят сам командваше армията в качеството на главнокомандващ. Но понеже нему липсваше необходимата техническа подготовка и призиванието на военачалник, той взе в близост до себе си един известен генерал от армията, когото назначи за свой помощник¹⁷. Това обаче създаде някои неприятни търкания с щаба на Действащата армия, които се свършиха с това, че тогавашният началник на щаба трябваше временно да напусне длъжността си¹⁸.

Било поради констатираните неудобства в уредбата на Главното командване в Балканската война, било поради туй, че целите, които имаше да преследва българската армия, бяха ограничени и подчинени в голяма степен от германското Главно командване, царят пожела да преотстъпи правото си на главнокомандващ върху едно друго лице. За целта от малкото генерали, между които имаше да се прави избор, той се спря върху генерал Жеков, тогавашен министър на войната.

Правата и задълженията на главнокомандващия не бяха определени с никакво законоположение. Новият главнокомандващ обаче имаше едно твърде широко разбиране за своята власт, което произтичаше от неговите чисти схващания на войник, натоварен с най-отговорната работа. Той излизаше от началото, че днес войните са войни на народите и че това налага на правителството задължението да тури безусловно в негово разпореждане всички сили и всички средства, които са необходими за успешното водене на операциите. И в това отношение, без да се държи голяма сметка, че в една конституционна държава не всякога правата на едната страна, която е Главното командване, водят към задължения за другата, която е правителството и която според основния закон също носи отговорности, главнокомандващият искаше да има пълна власт върху всичко, с което се води войната вън и вътре в страната, и той мислеше, че е достатъчно да каже „искам“, за да му се даде.¹⁹

Такова едно широко схващане на командните функции на главнокомандващия се зловидеше, естествено, на управниците. Те не можеха да се примирят с мисълта, че трябва само да изпълняват нарежданията на един генерал. Върху тази чувствена почва се появиха първите търкания между Главното командване и правителството. Твърде незабелязано най-първо се повдигна въпросът по назначаването на офицерския персонал в Действащата армия. Под благовидния предлог, че е конституционен принцип тези назначения да стават от царя по доклад на министъра на войната, главнокомандващият се съгласи те да стават по реда, който правителството искаше. Това беше една отстъпка, не без значение, защото тя затрудни до известна степен правилното уреждане на въпроса за службата на офицерите на фронта и във вътрешността.

По-сетне различията в схващанията на Главното командване и правителството по администрирането на заетите територии и по уредбата на прехраната на армията доведоха отношенията до голямо изстудяване. Още през март 1916 година между главнокомандващия и министъра на войната бяха разменени доста остри писма, в едно от които беше казано, че главнокомандващият няма намерение да дели правата си като главнокомандващ на всички въоръжени сили в страната с министъра на войната, който трябва да остане като негов помощник и да допълня функциите му, а не да му се противопоставя. Това вече не сочеше на добро и се разбира, че може би щеше да бъде много по-добре, ако главнокомандващият беше запазил за себе си и портфейла на министър на войната. Тогава той, в близко единение с правителството, щеше вероятно да избегне много от неприятните търкания, които при по-голям такт и преки сношения с министрите, като член от кабинета, можеха да се избегнат.

По такъв начин между Главното командване и правителството се създаде една атмосфера не само на натегнатост, но и на недоверие. Всичко това тежеше на главнокомандващия, но той не взе по тези въпроси никога едно решително становище. Работата достигна в началото на 1917 година дотам, че се яви необходимост да се определят правата на главнокомандващия чрез един правилник, изработен от министъра на войната. Начинът, по който този правилник, ограничителен за командната власт на главнокомандващия, беше изработен и публикуван, даваше всички основания на послед-

ния след всичко станало да вземе едно важно решение, макар и с пожертване на своето положение.

Това не стана и затуй намесата в главнокомандването продължаваше. През пролетта на 1917 година биде сменен началникът на полската канцелария – достоен и предан на главнокомандващия офицер. По-късно, към края на 1917 година, биде сменен и началникът на щаба на Действащата армия²⁰, без да бъде заменен с друг генерал. Тези смени не бяха желани от главнокомандващия, те му бяха наложени. Така главнокомандващият се лиши от двама сътрудници, които една дълга съвместна работа в трудни времена му беше направила незаменими помощници. Това бяха действия на недоверие към главнокомандващия, за понасянето на които се искаше извънредна примиреност. И главнокомандващият ги понесе до степен, че при многото работа, с която беше претрупан, се нагърби и с непосредственото управление на щаба на Действащата армия поради невъзможност да намери в армията един генерал, с когото да може да работи при взаимно разбиране.

Най-после, през юли 1918 година, но все въпреки неговото желание и въпреки неговата воля, беше назначен нов началник на щаба и беше създадена длъжност помощник на главнокомандващия. Всичката тази намеса в Главното командване, независимо по чии искания и чии наблягания, създаде една атмосфера, непоносима за едно действително и независимо командване.

Ние знаем, че всички тези констатации са болезнени, защото сочат на един дълг, който не биде изпълнен, и на едно пожертване, което не биде направено. В една порочна книга²¹, която, за съжаление, носи одобрението на главнокомандващия, са очертани приемите за прокарване на тези искания за назначения и размествания. Тази задкулисна работа тук не ни интересува. Главнокомандващият носеше големи отговорности и не трябваше да допуска вмешателства, които не бяха продиктувани от интереса на командването. Неговият път в случая беше определен и налагаше бездруго задължението да се пожертва едно високо положение, защото се касаеше до нарушение на важни принципи в командването, които безусловно трябваше да се зачитат от царя и от правителството.

Главнокомандващият следователно действаше при една тежка атмосфера, която изключваше взаимното разбиране между фронта и тила. Той съзнаваше всички несгоди от това, както и неудобствата

и пагубността на разните назначения, които се правеха чрез насила изтръгнати съгласия, но той нито веднъж не се реши да приложи последното ефикасно средство, за да затвърди авторитета на командването – да пожертва себе си. Това вече беше една слабост, която се чувстваше и за която се говореше и на фронта.

Но като се говори за командването във връзка с обстоятелствата, които предшестваха септемврийските събития от 1918 година, не може да не се кажат няколко думи за онази аномалия да се командват с германски щапове български корпуси, дивизии и бригади, което беше обидно за достойнството на българското командване и за престижа на българския началник, без да говорим, че то беше несъвместимо с понятието на суверенните права на българската държава.

Наистина по въпроса за начина, по който командваха тези щапове, не може да се каже лоша дума. Германците положиха голямо усърдие и употребиха всичката методичност на своя ум, за да закрепят един фронт по свое разбиране и да го отбраняват по свое схващане. Те не познаваха обаче българина, нито пък се вслушваха в разумните доводи, които от време на време бяха подсказвани от щаба на Действащата армия. Те си останаха чужди на българската душа и независими в схващанията си до последния момент.

Известно е, че според военната конвенция Главното командване на войските за война срещу Сърбия беше възложено на генерал-фелдмаршал Макензен. В това отношение фелдмаршалът действаше независимо и получаваше заповеди само от германската главна квартира. В конвенцията не се говореше нищо за функциите и правата на българското Главно командване, обаче на практика те се изразиха в командване на войските, които настъпиха в Македония и които не влизаха в числото на войските, определени за борба срещу сърбите.

Когато биде разбита сръбската армия и се изгониха англо-френските войски оттатък гръцката граница, предстоеше да се стабилизира един фронт за отбрана в Македония. Въпреки обстоятелството, че през това време, както ще се види от по-нататъшното изложение, бяха изтеглени значителни германски части от силите, предназначени за борба срещу Сърбия, българското Главно командване, колкото и да желаше, не успя да измени командните отноше-

ния. Макар германското Главно командване и да даде съгласието си за подчиняване на щаба на армейската група под българското Главно командване обаче, всъщност фелдмаршал Макензен остана и по-нататък независим общ началник на I армия на генерал Бояджиев и на XI армия на генерал Галвиц. По такъв начин, може да се каже, армейската група Макензен пое в оперативно отношение командването на всички войски, разположени на фронта от вр. Висока чука на Беласица до р. Шкумба, на същото основание и със същите права, предвидени във военната конвенция. Българското Главно командване запази за себе си командването на войските, разположени източно от връх Висока чука и съставлящи II армия на генерал Тодоров²².

Знае се, че постепенно германските войски бяха изтеглени от Македония и по такъв начин оставената в Македония XI германска армия се обърна само на един германски щаб, който командваше български войски. Така също следователно и щабът на армейската група Макензен командваше само български войски.

Понеже фелдмаршал Макензен имаше почти пълна автономност в командването и не зависеше в нищо, колкото се отнася до операциите от Българската главна квартира, един голям въпрос за единството в командването на целия отбранителен фронт от р. Шкумба до Бяло море стоеше открит и неразрешен. Това вече беше една слабост в командването, която до известна степен, но само до известна степен, беше отстранена със сменяването на фелдмаршал Макензен от командването на групата армии в Македония и изпращането му в Добруджа.

Мястото на фелдмаршал Макензен биде заето от генерал Фон Белов. Българското Главно командване беше обнадеждено, че с назначаването на генерал Белов ще се премахнат ония пречки, които правеха невъзможно подчинението на армейската група направо на щаба на Действащата армия. Поради високото и особено положение, което фелдмаршал Макензен заемаше, и поради голямото име, което той си бе спечелил с много сполучливи бойни дела, беше мъчно да се настоява той да бъде подчинен на българския главнокомандващ, макар единството на фронта и да изискваше това. Тактичността на фелдмаршала и добрите разбирания на службата на неговия отличен началник на щаба генерал фон Зект спомагаха във всеки случай, въпреки тази неестественост в командването, да се

избегнат търканията и да се дойде до взаимно разбиране с щаба на Действащата армия по много въпроси.

Новият командващ групата армии генерал Белов имаше инструкции да действа в по-близко единение с българското командване. Всъщност и той повече чакаше нареждания и заповеди от германската Главна квартира и не желаше да подчини разбиранията си по воденето на операциите на разбиранията на българското Главно командване.

Това най-добре изпъкна в мъчните дни през есента на 1916 година, когато се водеха тежките боеве след падането на Битоля. Главнокомандващият генерал Жеков беше на полесражението, той следеше операциите отблизо и беше уверен, че ако 3. Балканска дивизия настъпи, не само работите ще се поправят в наша полза, но и противникът ще се постави в безизходно положение. Но той, българският главнокомандващ, беше безсилен да заповяда на една българска част да тръгне напред и се задоволи да телеграфира на полковник Ганчев да измоли за това разрешение от германската Главна квартира. Тази телеграма е много характерна, защото рисува командните отношения и липсата на общи разбирания между българското Главно командване и германските щабове. Ето нейното съдържание:

„Полковник Ганчев,

... Командващият XI армия генерал Винклер²³ и началникът на щаба му като че ли имат главна грижа да отстъпват. Техните заповеди са пълни с дреболии. Двойственост в командването, разбъркване на частите дотолкова, че сега нито един български началник на дивизия не командва своите части. Германските началници, подчинени на нашите, не обичат да изпълняват заповедите им, защото от самия щаб на XI армия ги поощряват към това... Всичко туй аз констатирах, *но съм безсилен да го отстраня*. Докладвайте по смисъл на гореизложеното и настояйте отново върху необходимостта да се спре час по-скоро отстъплението на българския фронт, *както и да се възприеме нашият план за контраофанзива на 3. дивизия, защото не само ще парализираме инициативата на противника, но и ще го поставим в безизходно положение в Битолската равнина*. № 4786, 21 ноември 1916 година“.

Тази телеграма ясно рисува безсилието на българското Главно командване, безсилие, което самият главнокомандващ признава; и

ако е вярно, че напредването на 3. дивизия е щяло да постави противника в безизходно положение в Битолската равнина, необяснимо е защо са били търпени тези командни отношения при съзнанието, че те са пагубни за България и за съюзното дело. Но българският главнокомандващ изпита не само тази горчивина, но остана зрител на бойното поле, без всякаква командна власт, когато българските войски се изпращаха на смърт, но той допусна в същото време да се увеличат германските командни инстанции в българската армия.

В невъзможност да ни засили със значителни подкрепления в тежката борба, която водехме със сърби и французи в Битолската равнина, германското командване заедно с няколкото батальона, които ни изпрати на помощ, намери удобния момент да вземе командването на българските части по-здравно в своите ръце. Без всякакво предупреждение на българското Главно командване германците изпратиха на Южния фронт корпусни, дивизионни и бригадни щаботе и си разпределиха командването на българските части. В момента българското Главно командване не реагира. Главнокомандващият търпеше едно положение, което му беше наложено и което той считаше за вредно, от страх да не се развалят добрите отношения с германците и от желание може би да не си създава лични неприятности.

Чак през 1918 година главнокомандващият взе едно по-решително становище по въпроса за германските щаботе и не само се противопостави на новите искания на германското Главно командване да се освободят някои български началници на дивизии и да се поставят на тяхно място германци, но поиска също да се премахнат германските корпусни и дивизионни щаботе. Естествено, в настояванията и сега не се отиде докрай и се дойде пак до положението старото да си остане тъй, както е, а новите искания на германците да се смятат за непредадени.

По такъв начин до края на войната правилни командни отношения между щаба на Действащата армия и германските щаботе не можаха да се установят. Било защото не се доверяваха на разположението на българите, било защото смятаха, че българските командни инстанции са по-малко подготвени за длъжностите си, германците правеха всичко възможно, за да избегнат една подчиненост, която, явно беше, им тежеше. Щабът на групата армии неохотно изпълняваше разпорежданията на щаба на Действащата армия и често пъти

отбягваше да дава необходимите сведения за силите и разположението на разните части. Изобщо съществуваше една натегнатост в командните отношения, която, трябва да се признае, спъваше Главното командване в изпълнение на функциите му и го лишаваше от онази свобода на действие, която единствено на фронта налагаше. Наистина голямата тактичност и твърде голямото разположение към общи разбирания, които новият командващ групата армии генерал фон Шолц показва, намаляваха донякъде пречките в командването, без да ги отстранят окончателно. Създадените привички и сложилите се вече убеждения мъчно се изкореняват, и то по вината на двете страни. Поради туй, ако съществуването на германските командни инстанции внасяше известно подобрене на фронта и в тила в техническо отношение, сигурно може да се каже, че по отношение на операциите и по общите съображения за действие германското командване имаше схващания, които не бяха продиктувани от условията на общото положение по целия фронт съобразно с българските желания. А на схващанията на германците мъчно можеше да се противодейства, защото те бяха прокарвани чрез застъпничеството на Върховното командване.

Върховното командване беше създадено, или по-добре, оформено (защото и преди това германската Главна квартира имаше положението на общ разпоредител) през месец септември 1916 година. То засягаше въпроса за общото главно командване на Централните сили и техните съюзници и беше изразено в едно споразумение, подписано от фелдмаршал Хинденбург, генерал Конрад, Енвер паша и генерал Жеков. Изцяло това споразумение гласи:

1. За да се осигури единството в командването при бъдещите действия на българските, германските, австро-унгарските и турските армии, Негово Величество германският император поема върховното командване на Централните сили и техните съюзници.

2. Височайшите права на върховните вождове на съюзните армии по отношение на респективните им армии остават незасегнати.

3. Върховното командване се простира върху общия план и изпълнението на операциите в общи черти съответно с общото положение и главно по отношение:

- а) на общите цели на операциите, които ще се водят на разните бойни театри;
- б) на силите, които ще се употребяват за тези действия;

в) също и относително командните отношения и подчинености там, където ще участват войски от няколко съюзни държави.

4. При упражнението на върховното командване германският император има на свое разположение главнокомандващите на съюзните армии и техните началници на щабовете; в турската армия – само заместник-главнокомандващия.

Те трябва да бъдат изслушвани за всяко важно решение, което засяга общите интереси. При това трябва да се гледа да се постига пълно единодушие между главните командвания.

5. Решенията, взети от германския император след изслушване на главнокомандващите, са задължителни за всички съюзни въоръжени сили.

6. Главнокомандващите на съюзните въоръжени сили са длъжни да донасят постоянно на германския император:

а) за положението на подчинените им бойни сили;

б) за своите оперативни намерения;

в) за средствата, с които разполагат, тяхното разпределение и разместване.

7. Всички решения на Негово Величество германския император, както и другите негови съобщения до главнокомандващите на съюзните въоръжени сили, се подписват „За Върховното командване“ от началника на щаба на германската действаща армия.

8. Воденето на преговорите между съюзните главни командвания се предоставя на германското Главно командване.

Идеи могат да се дават от всички съюзни армейски главни командвания.

9. Служебните отношения на главнокомандващите с техните върховни вождове, както и с централните учреждения на техните държави, не претърпяват никакво изменение. Служебно сношение между Върховното командване и тези инстанции няма.

10. Пренасянето и снабдяването с материали на войсковите части, предназначени за една обща операция, по принцип се вменява в длъжност на съответните главни командвания. Отклонения са позволени само въз основа на особени споразумения.

11. Тези постановления влизат в сила само в случай че върховните вождове на всички съюзни армии дадат съгласието си за това.

Датата, от която те влизат в сила, ще се определи, след като се получи това съгласие.

Това споразумение оформено влезе в сила в началото на ноември 1916 година.

Наистина от гледна точка на общия интерес, който изискваше победа над многобройните противници, обединението на командването в едни ръце беше една мярка, която принципите за водене на войната налагаха. Обаче при коалициите това обединение на командването всякога остава подчинено на частните интереси на всяка една от съюзените държави и изпълнението му среща непреодолими пречки от естество да направят илюзорно всяко споразумение. И в това отношение нито Австро-Унгария, нито Турция, нито България по морални и политически причини не можеха да направят за общото дело жертви, по-големи от тези, които техните близки интереси допускаха. При тези условия не може да се говори за върховно командване там, където липсва една единна воля да заповядва на подчинени, които безрезервно да изпълняват. По такъв начин това споразумение беше и си остана един документ на благопожелания, който възлагаше на германското командване само на книга общото ръководство на войната, без да му дава увереност, че то безрезервно може да разполага със силите на своите съюзници, както обича, и за цели, за които то смята за добре. По такъв начин споразумението за общото командване се явяваше като един теоретичен документ без практическо съдържание, защото в основата му не беше поставено едно конкретно положение и една ясна и определена цел за постигане. При коалициите всякога е необходимо общото командване да се явява като последица на една съюзна нужда, след всестранно проучване на общото военно положение от всички съюзни командвания и след конкретизиране на операциите, които трябва да се водят с общи усилия за достигане на реалната цел на войната – унищожаване съпротивата на неприятеля. Тази практическа основа на споразумение липсваше и затова остана като още един излишен атестат на готовност да се пожертват без полза българските интереси за въображаеми нужди на Съюза.

Като се съпостави споразумението за общото главно командване с военната конвенция, ще се разбере доколко не се е държало сметка за задълженията на Австрия и Германия и колко е било опасно да се прави арбитър на положението един човек, па макар той и да е германският император, при различните локални интереси на всякога одного от отделните съюзници.

Така това споразумение по незабелязан начин унищожаваше и повеленията на военната конвенция за война срещу Сърбия относително помощта във войски, която централните империи бяха длъжни да дадат на България. Това беше капитална грешка, неизмеримите последици от която се почувстваха в тежките дни, когато на протестите от страна на българското Главно командване да не се изтеглят германски войски от Южния фронт, понеже и без това техният брой е малък, началникът на щаба на германската действаща армия, генерал-фелдмаршал Фон Хинденбург, отговаряше: „Върховното командване е длъжно да настоява на своята заповед съгласно споразумението от 6 септември 1916 година“. Ясно беше следователно, че когато се правеха споразумения от такова важно естество, които поставяха българската армия в пълно разпореждане на германския император, не биваше да се увеличава грешката, сторена при съставянето на военната конвенция, а трябваше да се прецизират точно българските желания и ония цели, за които България се намеси във войната, за да не остава никакво съмнение, че фронтът в Македония е фронт не само на България, а и на нейните съюзници.

И тъй, според създаденото положение и съгласно споразумението за общо командване ние имахме едно върховно командване, което се намираще в германски ръце, и друго, почти автономно командване, пак германско – това на армейската група Шолц, което непосредствено заповядваше на по-голямата част от българската армия, съставена от девет пехотни дивизии, разположени на най-Южния фронт от Дойранското езеро до р. Шкумба.

Несправедливо би било обаче да виним за нашата катастрофа само германското командване в Македония. Наистина то носи своя дял на голяма отговорност, както ще се види по-нататък, но онова, което може да се каже още сега в тежест на тези командни инстанции, то е, че те бяха всякога пречка за установяване на правилни командни отношения при общо разбиране на хора, преминавали една и съща школа и взаимно познаващи се. В това отношение единството в командването на фронта се налагаше като условие за единство в действията.

Колкото се отнася до върховното командване, неговото влияние и неговото разбиране подготвиха в много отношения пътя за поражението на България. Никога незачитащо най-правите и разумни

доводи на българското Главно командване, то не влезе в нуждите на българите и не даде надлежна оценка на Македонския фронт.

Върховното командване, водимо от чувства и интереси, които не съвпадаха с тези на българския народ, продължи изключително с оглед към германските интереси войната на Балканите, като ни изостави на нашите собствени сили. Разбира се, това не намалява с нищо отговорността на ония български ръководни фактори, които обвързаха България с конвенции и споразумения, неотговарящи на нашите нужди и цели, и които оставиха съществени и съдбоносни въпроси да бъдат разрешавани от времето.

И тъй, към многото причини на слабост се прибавяше още една – неуреденото командване на българската Действаща армия, което поставяше много пъти българското Главно командване в една безпомощност, която го лишаваше от авторитет и сила, без да говорим, че му отнемаше възможността за каквато и да е свобода в действията.